

Грива О. А.

Філософсько-освітній зміст поняття «полікультурність»

Полікультурність, як принцип організації суспільства та певний науковий підхід в суспільних науках, обґрунтовується в парадигмі філософії освіти. Полікультурність показана як вирішальний чинник формування толерантної особистості в глобалізованому сучасному світі.

Полікультурне середовище створює особливі умови, в яких розгортається процес формування сучасного підростаючого покоління. Деякі вчені, як синонім до «полікультурності», вживають терміни «багатокультурність» або «мультикультурність» (Дмитрієв Г.Д., Дробіжева І.С., Кон І.С., Кузьміна М.Н., Тишков В.О. та ін.), при цьому сутність змісту не змінюється. Поряд з тим існує великий досвід в дослідженні саме феномену мультикультурності та проблем мультикультурних суспільств (У.Бек, Ю.Габермас, В.Горський, М.Култаєва, М.Попович, Ч.Тейлор та ін.). Але ж ми застосовуємо саме «полікультурність», розуміючи певний теоретичний підхід в суспільних науках. Визнання полікультурності, як принципу організації суспільства, підштовхує до переосмислення культурної цілісності суспільства, характеру взаємовпливів його суб'єктів, вимагає відмовитись від уявлення про можливість домінування якоїсь «сильнішої», або «старішої» культури.

Слід розглядати філософсько-освітній зміст поняття полікультурності, виходячи з поняття «культура». Існує ціла низка визначень, але ми зупинимось на тому, яке дають автори «Філософського енциклопедичного словника»: «культура — сукупність проявів життя, досягнень і творчості народу чи групи народів» [1,229]. Розглядаючи культуру з точки зору змісту, її поділяють на різні сфери: традиції та звичаї, мова та письменність, характер одягу, праці, поселення, виховання, економіка, суспільно-політичний устрій, наука, техніка, релігія, мистецтво, усі форми прояву об'єктивного духу. У комплексі поняття культури, наприклад, виділяють контексти: історичний, художній та духовний. У самому загальному вигляді культура трактується як результат самовизначення волі народу чи індивіду.

Одне з вдалих визначень культури, яке відображає сучасний рівень науки, дав відомий американський фахівець в галузі освіти С. Ніето [2], який під культурою розумів постійно мінливі ціннісні орієнтації, традиції, соціальні та політичні відносини, світосприйняття, що створюються і поділяються групою людей, пов'язаних разом ком-

плексом факторів, які можуть включати сумісну історію, географічне положення, мову, соціальний клас та релігію.

Таким чином, виходячи з вищеназваних визначень, під полікультурним середовищем ми розуміємо сукупність умов життєдіяльності людини, які визначені творчою, паритетною взаємодією в одному комплексі (територіальному, інституційному, культурно-історичному) культур (етнічних, релігійних, тощо), метою якого є взаємозбагачення та подальший розвиток кожної з культур. Перспективою полікультурного розвитку є не інтегрований конгломерат уніфікованих культур, а полікультурне середовище, де цінність кожної культури має зростати і збагачувати інші культури, з якими вона знаходиться у контакті.

Розглядаючи феномен полікультурності, ми торкаємось головним чином аспектів культури, пов'язаних з її етнічними та релігійними ознаками, як одними з провідних чинників. Полікультурність за іншими соціальними ознаками, такими як гендерні, субкультурні, та ті, що пов'язані, наприклад, з проблемами стану здоров'я, ми навмисно не розглядаємо спеціально.

Полікультурність середовища розцінюється як соціальний феномен сучасного українського суспільства. Особливо про наявність полікультурності можна казати для регіонів, де традиційно, чи в силу якихось соціально-історичних причин, проживає декілька національно-культурних груп, наприклад, Крим, а також для мегаполісів, таких як Київ, Одеса, Харків, Миколаїв, де співіснують представники великої кількості етноконфесійних культур.

Для аналізу терміну «полікультурне середовище» необхідно звернутися до поняття «середовище». У науці дане поняття спочатку було пов'язане тільки з матеріальними взаємодіями неживих систем. Потім уявлення про середовище стало співвідноситися з системою, будь-то живою, чи неживою. Оточуюче середовище стали розглядати як таке, що складається з зовнішніх умов, які чи підтримують, чи стримують дії живої істоти. Як що говорити про людину, то тут йдеться не просто про зовнішні умови, а про культурну, а точніше, культурно-історичну нішу. Тому полікультурне середовище — це специфічна культурна оточуюча людину дійсність, яка складалась на протязі певного часу під впливом певних умов.

Полікультурне середовище формується історичним шляхом взаємовпливу різних культур, що зосереджуються в одному регіоні. Ці культури можуть бути зовсім не схожими, мати різні критерії оцінки, що не дозволяє виокремлювати чи підносити одну з них над іншими. Полікультурність, як категорія філософська, пов'язана не тільки з регіоном, і з певним часом, а і характером взаємодії та взаємовпливу культур. В кожну епоху елементи полікультурного середовища могли бути пов'язані між собою по-різному.

Таким чином, полікультурне середовище — це соціальний простір, в якому йде загальний розвиток суспільства, а також функціонування та розвиток культур в їх проявах — культурному, політичному, художньому і так далі. На розвиток полікультурного середовища впливають як економічний та політичний стан країни, так і інтелектуальний та творчий потенціал суспільства, а також — історичні надбання та традиції.

З точки зору філософії освіти нас цікавлять механізми взаємодії та взаємовпливу полікультурного середовища і особистості та можливості їхнього регулювання. Особливістю культурного контексту полікультурного простору є створення умов для виникнення, а значить і можливостей використання інтеркультурних цінностей, як нових цінностей, які виникають в процесі взаємодії різних культур. Філософсько-освітнє підґрунтя даних процесів може впливати з постулатів екзистенціалізму Е.Фромма, критичної педагогіки П.Фрейре, педагогіки трансгресії І.Предборської, граничної педагогіки Г.Жиру. Його коротке резюме може бути зроблено наступним чином. Особистість набуває життєвого досвіду, усвідомлює цінності, надбає знань і навичок взаємодії з іншими в процесі свого соціального становлення. Але, людина — не тільки тимчасова земна істота, її трансцендентність, спрямованість у вічність сутність, дозволяє їй виходити за межі (кордони) своєї земної ролі — етнічної, конфесійної, чи будь якої, і ставати співтворцем спільної з усім людством історії та культури.

Вільна, непригнічена людина, вільно обирає краще з досвіду не тільки своєї рідної культури, але і того «полікультурного поля», на якому вона зростає. Це не означає прагнення створити космополітичного «Івана, який не пам'ятає рідні». Але вільна робити вибір людина («свобода для» - за Е.Фроммом), яка спроможна долати границі соціальної несправедливості, усіляких упереджень, неможливого — взагалі, в душі педагогіки трансгресії, стає активною особистістю, спроможною до самореалізації, самоствердження, постійного творчого, необмеженого зростання.

В контексті полікультурного середовища актуальним є питання про культурну ідентичність особистості. Культурна ідентичність розглядається нами як відповідність особистісних якостей певним якостям окремої культури. Ідентичність особистості визначається набором характеристик, до яких належать: етнічне та національне походження, конфесіональна приналежність, мова, слідування традиціям, фізичний, інтелектуальний та емоційний розвиток. Тому, як правило, стосовно зрілої особистості можна говорити про мультиідентичність.

Відмічають важливість методологічного принципу полікультурності, відповідно якому кожна людина є сплетінням, результируючим декількох культур. Тому можна вважати мультиідентичність особистості як норму людського існування у суспільстві [3,14].

З попереднім тісно пов'язане поняття самоідентифікації. Даним терміном позначено право людини на самостійний вибір певної ідентичності: в культурі етносу, релігії, іншої соціальної номінації. Самоідентифікація трактується як найважливіший компонент соціалізації особистості — процесу становлення особистості в соціумі і, перш за все, самоідентифікації людини. Оскільки від усвідомлення себе кимсь визначеним залежить шлях розвитку особистості і її відносини з іншими.

Останні десятиріччя ознаменувалися змінами у всіх сферах людської життєдіяльності. Значущість змін в соціумі зумовила необхідність таких в особистому плані: міжособистісні комунікації, механізми самоідентифікації і ідентифікації тощо. Можна говорити про кризу ідентичності як глобальне явище. Подібні явища спонукають до їхнього

переосмислення та корінних змін в освіті України, яка може відіграти вирішальну роль на шляху подолання кризи ідентичності.

В.П.Андрущенко вказує на певні групи обставин і процесів світового рівня, єдність яких спонукає до створення нової освітньої парадигми в Україні. Серед них такі, що пов'язані з глобалізацією світу й інформаційною революцією, а також розпадом останніх імперій, таких як СРСР, що обумовило необхідність відмови людства від тоталітаризму і авторитаризму, подолання зневаги особистості. Друга група охоплює процес утвердження ринкових відносин, демократичних форм управління і влади, що призводить до підйому авторитету особистості та вимагає толерантної взаємодії народів в міжнародному просторі. А також група реалій, яка обумовлена тим, що Україна утверджується в європейській і світовій цивілізації, як така, що має власну ідентичність, національний характер і культуру, потребу у власних національних системах науки, освіти і виховання підростаючого покоління [4,8].

Виділяють декілька основних тенденцій, характерних для сучасного полікультурного пострадянського простору. Одна з тенденцій — це рух від глобалізації до деталізації, тобто зменшення значущості великих соціальних категорій на користь менших, більш конкретних і реальних — статевої, вікової, етнічної, професійної. Дана тенденція виражається в зниженні рівня соціальної ідентифікації в суспільстві, супроводжується зростанням впливу на поведінку людей, перш за все індивідуальних і особистих характеристик, а не групових. Це відповідає загальній тенденції зміни цінностей в суспільствах, що рухаються від колективізму до індивідуалізму. Посилюється вплив індивідуальних цінностей і потреб особистості.

Ще одна тенденція — перехід від уніфікованості до різноманітності. Якщо в радянський період відмінною ознакою процесів самоідентифікації слугувала мізерна кількість виборів, то тепер на зміну йому приходять вибір більш широкий і різноплановий. Для пострадянської свідомості це порівняно новий стан. Таким чином, в період соціальної нестабільності людині властиво ідентифікуватися з тими, або іншими соціальними категоріями з метою задоволення базальних потреб в сенсі, розумінні, і власній адекватності.

В рамках даного підходу можна розглядати кризу соціальної ідентичності як прояв втрати значення в ідентифікації з одними соціальними категоріями і пошук інших, що є адекватними соціальній реальності і потребам особистої визначеності, де остання послідовно змінюється.

Ми визначаємо наявність зростання ролі самоідентифікації, що пояснюється тим, що особистісна ідентифікація в умовах соціальної нестабільності виявляється більш стійким явищем, ніж соціальна, оскільки саме особистість на основі потреби в сенсі життя визначає для себе, з якою соціальною категорією ідентифікуватися і вибирає засіб розв'язання кризи соціальної ідентичності.

Кажучи про етнічну ідентифікацію, врахуємо те, що вона базується на етнічній самосвідомості. Етнічна самосвідомість виконує ціннісно-орієнтуючу функцію, тим самим, дозволяючи індивіду адаптуватися в складному світі суспільних відносин [5,40-41]. На особистісному рівні етнічна самосвідомість є єдністю виразу

неусвідомлюваних психічних зв'язків-установок, поведінкових стандартів і усвідомленого відчуття духовно-емоційної близькості з певною етнічною спільністю. Виникнувши в свідомості індивідів, воно відображає ідеологію, цінності, переконання, світогляд, стереотипи, на які згодом орієнтується етнос.

Швидкому формуванню ознак, що впливають на усвідомлене віднесення до певної етнічної групи, сприяє однорідне етнічне середовище. Важливу роль у формуванні даних ознак відіграють держава і традиції для даної етнічної групи релігійні конфесії. Останнє десятиріччя наша держава активно проводить національну політику, покликану формувати етнічну самосвідомість. З цією метою створені нові освітні програми середніх шкіл, що містять значний національний компонент. Перш за все, це стосується мови, історії і літератури. Ведеться активна робота різних творчих об'єднань, в рамках яких молодь може навчатися традиційним для даної національності народним промислам і ремеслам. Всіляко заохочується створення організацій і об'єднань з національною спрямованістю. Подальша робота в цьому напрямку задається прийнятою в Україні Національною Доктриною виховання.

Другим по значущості у даній сфері є релігійний чинник, який після розпаду комуністичної ідеології з її системою цінностей, набув особливе значення, по суті, регулюючи платформу для формування ціннісних орієнтацій суспільства. Традиційні для певної території проживання релігійні конфесії підтримують державну політику, виступаючи за єдність національної і релігійної приналежності. Така тенденція багато в чому відіграє позитивну роль, оскільки залучення до традиційної релігійної конфесії може бути засобом захисту молоді від дії релігійних і окультних сект, допомагає формуванню ціннісних орієнтирів. Часто релігійні організації відіграють важливі функції соціалізації молоді, значної частини населення, створюють учбові центри, залучають молодь до духовної культури.

Для деяких регіонів України, наприклад, для Криму традиційними є різні релігії, наприклад, як християнство, так і мусульманство. Крім них в Криму представлена і вся решта світових релігій, а також релігійних організацій, що виникли в останні десятиріччя, таких як «Церква Нового Заповіту», Богородичний Центр та інші. Часто-густо молодь стає «наповнювачем» подібних організацій, особливо якщо організатори дбають про це: створюють найбільш сприятливі умови для молоді, враховують їх вподобання та інтереси сучасної молоді, стимулюють матеріально. Наприклад, серед завдань сучасних церковних організацій зустрічаються такі, як «Славити Бога танцями та піснями». Взаємодія між різними релігіями ускладнена і знайти компроміси надзвичайно непросто, але цілком можливо за наявності прагнення до мирного співіснування.

З іншого боку, релігійна поліфонія в Україні, а особливо церковний розкол в середовищі православних грає не завжди на користь соціалізації особистості, оскільки сприяє настроям протистояння, протидії, а часто і конфліктам на цьому ґрунті. Так, наприклад, здавалося б, безвинні факти встановлення православних хрестів уздовж доріг в Автономній Республіці Крим призвели до зіткнень слов'янського (християнського) і кримськотатарського (мусульманського) населення.

І не менш, а, можливо, і більш важливим чинником є виховання в сім'ї, де закладається фундамент для самоідентифікації особистості. В сімейному вихованні практично необмежений спектр можливостей для основних видів виховання: духовного, морально-етичного, фізичного, емоційного тощо. Тому саме сім'я — є носієм ідеалів, національних і загальнолюдських традицій, покликана за своїм положенням зіграти провідну роль в ідентифікації особистості. Разом з тим, фіксується і статистикою, і дослідниками, що становище сім'ї, як соціального інституту в Україні, не завжди дає підстави для оптимізму в цьому відношенні (Зверева І.Д., Заслуженюк В.С., Постовий В.Г., Трубавіна І.М.).

Таким чином, основними рівнями формування ознак етнічної і культурної самоідентифікації особистості в полікультурному середовищі є: державний, релігійний і сімейний.

Дані чинники опосередковують і таку частину завдання соціалізації молоді в полікультурному суспільстві — виховання культури толерантних взаємовідносин, в основі якої лежить виховання толерантної особистості.

Є приклади створення та реалізації спеціальних програм, спрямованих на становлення толерантної особистості в полікультурному соціумі. Так, наприклад, в Росії прийнята і реалізована одна з найдорожчих в фінансовому плані гуманітарних програм в галузі державної політики з формування толерантності та профілактики екстремізму. Програма була міжвідомчою і носила комплексний характер. В Програмі виведено, що толерантність громадян Росії покликана бути заставою безпеки і благополуччя країни. Даний підхід виник не випадково після подій 1998 — 1999 років на Північному Кавказі, зростання хвилі ксенофобії, фашизму, фанатизму і фундаменталізму. Ці явища в гострих формах свого прояву виразилися у тероризмі, який, у свою чергу, посилює деструктивні процеси в суспільстві.

Такі події, як 11 вересня 2002 року та, наприклад, захват школи терористами в Осетії ще раз із страхіливою наочністю підкреслили для всього світу необхідність вживати всіх можливих заходів для того, щоб запобігти проявам людиноненавистництва.

Слід відзначити, що програми, подібні прийнятій в Росії, вже не один рік реалізуються в багатьох демократичних країнах, як правило, під егідою перших осіб держави (президентів і прем'єр-міністрів), а також рядом міжнародних гуманітарних організацій.

Сучасний історичний етап розвитку, як відзначають дослідники феномену полікультурності та толерантності (О.Асмолов, Г.Дмитрієв), характеризується зміною домінант: її перенесенням з галузі соціально-класових конфліктів, властивих для попередніх століть, на етноконфесійне протистояння, яке розповсюджується сьогодні на всі сфери соціально-економічного і суспільно-політичного життя. Тому найважливішим завданням стає формування толерантності у всіх мешканців, а перш за все, у молоді, так як саме вона є головною діючою силою найближчого майбутнього. На одне з перших місць в переліку проблем освіти в полікультурному середовищі постає питання виховання толерантної особистості. Тому ми приходимо до висновку про те, що розгляд і конструктивне рішення етноконфесійних проблем в багатонаціональній Україні потребує наукового супроводу.

Полікультурність, як філософсько-освітня категорія, має на увазі зосередженість на питаннях пошуку вирішення проблем усіх без винятку категорій населення, що мешкає в полікультурному регіоні. Найбільшої уваги потребують категорії, найменш захищені, які потрапляють до групи ризику: діти та молодь, бідні сім'ї, люди похилого віку, люди, які не мають житла, мігранти та біженці, етнічні меншини, бідні люди, наркомани та алкоголіки, психічно хворі люди, люди з фізичними та інтелектуальними вадами, люди, які працюють без оплати.

Ці проблеми треба розглядати через призму загальної взаємодії середовища і особистості, яка забезпечує якісні зміни в кожній зі своїх підсистем. Особистість розвивається також, як і полікультурне середовище. Вона набуває нового досвіду, нових якостей, які можуть допомагати в вирішенні конкретних питань, наприклад, щодо придбання рівних прав, якісної освіти, чи престижної роботи. Особистість в полікультурному просторі має більше можливостей, ніж особистість в монокультурному середовищі, але до неї пред'являються і більші вимоги — до її ціннісного ряду, її спроможності орієнтуватися в реаліях соціуму, адаптуватися в кризовому суспільстві, що постійно змінюється, комунікувати та спілкуватися з представниками самих різних угруповань. Тому вирішення філософсько-освітніх завдань становлення особистості в полікультурному середовищі набуває суспільно-значимого звучання.

Література

1. *Философский энциклопедический словарь*. Ред. Губский Е.Ф., Кораблева Г.В., Лутченко В.А. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 576 с.
2. *Nieto S. Affirming diversity: The socio-political context of multicultural education*, 2nd ed. White Plains. — N.Y.: Longman Publishers USA, 1996.
3. *Коростелина К.В.* Система социальных идентичностей: опыт анализа этнической ситуации в Крыму. — Симферополь: Доля, 2002. — 255 с.
4. *Андрущенко В.П.* Основні методологічні принципи філософської рефлексії освіти // Вища освіта України.- 2007.-№3. — С.5—8.
5. *Майерс Д.* Социальная психология. / Пер. с англ. — СПб.: Питер 1997. — 686 с.
6. *Попович М.В.* Витоки мультикультурализму // Концепція мультикультурализму: Зб.наук.праць.- К.:Стилос, 2005. — С.8—15.

Грива О.А. Философско-образовательное содержание понятия «поликультурность»

Поликультурность, как принцип организации общества и определенный научный подход в общественных науках, обосновывается в парадигме философии образования. Поликультурность показана как решающее условие формирования толерантной личности в глобализующемся мире.

Griva O.A. Philosophy-educational maintenance of concept «polikul'turnost'»

Polikul'turnost', as principle of organization of society and certain scientific approach is in social sciences, is grounded in the paradigm of philosophy of education. Polikul'turnost' is shown as a deciding condition of forming of tolerant personality is in the global world.